

Unele probleme de controversă privind geneza și evoluția relațiilor capitaliste în Rusia în istoriografia sovietică

Valentin Tomuleț, Universitatea de Stat din Moldova

Înainte de a pune în discuție problema genezei relațiilor capitaliste în Rusia, vom expune succint doar două concepte răspândite mai frecvent în istoriografia contemporană cu privire la definirea capitalismului ca sistem: **1.** capitalismul este un sistem economic, în care deciziile în sfera producției, sunt controlate de acei care au investit capital în afacerile proprii; **2.** capitalismul este un sistem de producție și de distribuție social, bazat pe proprietatea privată, o libertate și egalitate formală (juridică) a subiecților implicați în sistemul de gospodărire.

În istoriografia vest-europeană, dar și cea americană, capitalismul se reduce, în fond, la trei practici instituționale de gospodărire: **capitalismul = producția de mărfuri + concurența liberă + munca salariată**. Dar sunt posibile și alte variante când există numai **producția de mărfuri + liberul schimb**, sau – numai **munca salariată și producția de mărfuri** [11, p. 149].

Să analizăm doar câteva concepte expuse în istoriografia sovietică privind specificul evoluției și genezei capitalismului în Rusia¹.

În istoriografia sovietică problema legată de geneza și evoluția relațiilor capitaliste în Rusia s-a aflat permanent în atenția cercetătorilor, deși cercetările s-au efectuat în baza paradigmei marxiste, de pe poziții de clasă. Este necesar de subliniat faptul că în multe lucrări era înaintată concepția

---

¹ Mai detaliat despre geneza și evoluția relațiilor capitaliste în Rusiei, *a se vedea*: Valentin Tomuleț, *Rusia între medieval și modern. Problema genezei capitalismului (mijlocul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XIX-lea)*. (I-II). În: *Studia Universitatis Moldaviae*, Nr. 10 (130), Chișinău, 2019, p. 149-162; Nr. 4 (134), Chișinău, 2020, p. 116-130.

dezvoltării destul de timpurii a relațiilor capitaliste. În special s-a exagerat mult în studierea și aprecierea secolului al XVII-lea în evoluția relațiilor capitaliste. În Europa de Vest geneza capitalismului ca sistem a fost dictată de perioada înfloririi industriei manufacturiere și dezvoltării orașelor. O altă situație era într-o țară agrară, cum era Rusia, unde din anii '60 ai secolului al XVI-lea aveau loc, cu anumite pauze, mari valuri de tulburări sociale, care au cauzat prejudicii serioase economiei țării. Ca rezultat, Rusia se pomenește într-o criză adâncă, decade agricultura, brusc scade numărul populației, în special al țărănimii, ce confirmă multe izvoare de epocă.

În pofida acestui fapt, deja pentru anii '40 ai secolului al XVII-lea, majoritatea istoricilor estimau prognoze optimiste cu referire la starea dezvoltării societății ruse, înaintau versiunea despre dezvoltarea relațiilor capitaliste și ipoteza despre dezvoltarea treptei manufacturiere a industriei ruse (deși este cunoscut faptul că în acest secol au funcționat doar 30 de manufacturi, marea majoritate la cerințele statului) și începutul formării pieței naționale ruse. Cercetările actuale demonstrează că în prima jumătate a secolului al XVII-lea în Rusia nu existau asemenea premize natural-istorice nici pentru apariția manufacturii, nici pentru dezvoltarea rapidă a meșteșugurilor [4, p. 5-18].

Abia către mijlocul secolului al XVII-lea începe treptat să se restabilească economia feudală a țării, deși asemenea procese, pentru unele regiuni, pot fi observate încă din anii '20. Dar aceste schimbări episodice nu puteau compensa decăderea economică generală a țării.

În plus observăm și alt fenomen specific acestei țări. În împrejurările specifice Rusiei, când de la 6 până la 8 luni în an populația era liberă de ocupațiile cotidiene legate de agricultură, masa de bază a țărănimii se ocupa tradițional cu meșteșugul casnic/artizanatul. Diversitatea acestor ocupații, și principalul, comercializarea acestor produse pe piață era un fenomen nu mai puțin important în dezvoltarea procesului de diviziune socială a muncii, decât cel legat de procesul similar ce avea loc în ramurile industriale urbane (anume în aceasta și constă una din particularitățile de bază a dezvoltării economice a Rusiei comparativ cu economia țărilor Europei Apusene).

Însă, restabilirea economiei nu confirmă că spre sfârșitul secolului al XVII-lea în sistemul diviziunii sociale a muncii s-au produs schimbări calitative noi, deși tendința de dezvoltare a unor orașe din anumite regiuni ale țării ne demonstrează despre transformarea meșteșugului urban în mica producție de mărfuri. În plus, mai știm că capitalul se manifestă, doar atunci

când pentru aceasta sunt create condiții speciale, în forma mării producții de mărfuri, cum au fost, spre exemplu, cele care s-au creat la sfârșitul secolului al XV-lea – începutul secolului al XVI-lea în unele țări din Europa Apuseană. Acolo, unde aceste condiții au lipsit, apariția capitalului este legată de destrămarea lentă a acestor ramuri meșteșugărești și dezvoltarea micii producții de mărfuri. Anume, un asemenea caracter, posibil, a fost specific Rusiei în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Capitalismul rus pe parcursul secolelor de existență, cum constată mai mulți cercetători, a prezentat un fenomen complicat și neordinar. În plus, concepțiile legate de caracteristica capitalismului rus, s-au născut în condițiile schimbărilor permanente a doctrinelor politice, schimbărilor permanente în realitățile social-economice și politice. Acest fapt și-a găsit reflectare în pluralismul de concepții metodologice și aprecieri, privind capitalismul rus și locul lui în lume. În plus, urmează să ținem cont de faptul că știința economică și istorică se dezvoltă în permanență, din care considerent fiecare concepție științifică, în afară de descrierea fenomenului supus analizei, scoate în evidență și modalitatea de gândire, specifică timpului apariției ei [4, p. 5].

Cercetările contemporane demonstrează că istoriografia modernă ce s-a ocupat de geneza capitalismului în Rusia a mers pe două direcții paralele. *Pe prima cale* – cea clasică, au mers acei cercetători care s-au aflat în fruntea gândirii economice, fie că erau pe pozițiile mercantilismului (I.T. Posoșkov), fie a economiei politice clasice (A.C. Ștorh, N.A. Nekrasov ș.a.). Lucrările lor se editau în permanență, iar în baza lor erau ținute cursuri universitare, iar conceptele expuse în ele, se aflau în albia doctrinelor oficiale imperiale, privind calea de dezvoltare a Rusiei în acea perioadă de timp: alegerea direcției naționale a dezvoltării economice a țării (P.A. Stolâpin, D.I. Mendeleev) sau a celei orientate la cerințele pieței (M.M. Speranski). *A doua direcție* a „crescut” din animatorii creației lui Karl Marx și Friedrich Engels. În perioada sovietică anume această parte a istoriei economiei politice a fost analizată detaliat, în special în lucrările lui V.I. Lenin, transformate, în cele din urmă, în dogmă, pierzându-și, în așa fel, valoarea lor științifică [4, p. 6].

Dacă am încerca să sumăm diversele opinii legate de problema descompunerii feudalismului ca sistem și geneza capitalismului, atunci le-am putea împărți convențional în două grupe. În *prima grupă* pot fi referiți autorii/cercetătorii care vorbesc despre geneza relațiilor capitaliste și descompunerea feudalismului către începutul secolului al XVII-lea și chiar secolului al XVI-lea. Din *a doua grupă* fac parte acei istorici care referă

aceste procese doar către mijlocul sau a doua jumătate a secolului al XVIII-lea [10, p. 52-240].

Argumentarea teoretică a concepției genezei și evoluției relațiilor capitaliste în Rusia, începând cu secolul al XVI-lea, este expusă în lucrările lui S.G. Strumilin. Autorul pune în prim plan mica producție de mărfuri în care proprietatea asupra mijloacelor de producție se află în mâinile producătorului direct, iar exploatarea muncii se înfăptuiește prin metoda constrângerii extraeconomice. Încadrarea relațiilor marfă-bani în gospodăria feudală este considerată ca momentul inițial în dezvoltarea relațiilor capitaliste. Reieșind din considerentul că mulți cercetători constată înviorarea relațiilor marfă-bani la sfârșitul secolului al XV-lea – secolului al XVI-lea, apoi S.G. Strumilin consideră această perioadă momentul de trecere de la treapta de dezvoltare ascendentă, la treapta de dezvoltare descendentă a feudalismului și începutul genezei relațiilor capitaliste [12, p. 10]. Însă această părere nu a fost acceptată de majoritatea istoricilor.

O etapă importantă în studierea procesului de geneză a relațiilor capitaliste în Rusia sunt legate de investigațiile făcute de academicianul N.M. Drujinin. Autorul determină în acest proces trei etape distincte: **1.** apariția germenilor noului sistem economic – element sporadic și instabil al noului; **2.** sistemul capitalist, ce prezintă suma elementelor noi constituite, care descompun vechiul sistem economic feudal și **3.** sistemul capitalist deja constituit și dominant, dar care încă păstrează trăsături ale sistemului economic vechi [5, p. 11]. Începutul genezei capitalismului în Rusia N.M. Drujinin îl atribuie secolului al XVII-lea.

Ideile expuse de academicianul N.M. Drujinin au fost continuate de istoricul V.C. Iațunski. Recunoscând apariția germenilor relațiilor capitaliste în secolul al XVII-lea, Iațunski considera totuși că definitivarea procesului de formare a sistemului capitalist s-a petrecut nu către anii '60 ai secolului al XVIII-lea, cum considera N.M. Drujinin, dar către ultima treime a acestui secol [13, p. 59], care, în viziunea mai multor cercetători, este puțin probabil, în condițiile în care sistemul iobăgist în Rusia a existat până la reforma agrară din 1861, iar rămășițele lui sau mai păstrat și după această reformă.

Sugestii interesante despre dezvoltarea concomitentă pe calea dezvoltării ascendente a capitalismului și feudalismului au fost expuse de E.I. Zaozerskaia. Conform cercetătoarei perioada de trecere de la medieval la modern, adică de geneză a relațiilor capitaliste, poate fi datată nu mai târziu de a doua treime a secolului al XVII-lea și corespunde, de fapt, cu cele două

direcții de dezvoltare din cadrul societății: predominarea relațiilor feudale și dezvoltarea în interiorul lor a „relațiilor capitaliste” [6, p. 89]. Autoarea consideră că în prima etapă relațiile capitaliste se dezvoltă în forma producției de mărfuri. Trăsătura de bază a acestei etape ce corespunde cronologic cu sfârșitul anilor '20-'30 a secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, constă în creșterea producției de mărfuri simple și extinderea schimbului dintre diferite regiuni. Secolul al XVIII-lea era privit de E.I. Zaozerskaia ca perioada transformării producției de mărfuri simple în producție de mărfuri capitalistă.

La sfârșitul anilor '50 ai secolului al XX-lea în literatura istorică din URSS s-a discutat mult și în controversă concepția propusă de academiciana M.V. Necikina în articolul „*Despre treapta ascendentă și descendentă a feudalismului*”. Autoarea, data perioada de ascensiune a feudalismului cu secolele IX și până la hotare secolelor XVI-XVII, iar cea de-a doua – cu secolul al XVII-lea și până la reforma agrară din 1861. În articolul dat M.V. Necikina a încercat să demonstreze că procesul de geneză a capitalismului este organic legat de procesul de descompunere a feudalismului, care urmează a fi studiate concomitent și care sunt specifice Rusiei din secolul al XVII-lea [9, p. 42].

Însă, majoritatea istoricilor au pus la îndoială aceste afirmații. Autorii referatului colectiv, pregătit de I.Ghindin, L.Danilova, I.Kovalcenko, L.Milov, A.Novoselțev, N.Pavlenko, M.Rojkova și P.Rîndziunski, pus la discuția unională din 1965, punând la îndoială tezele expuse de M.V. Necikina, au prezentat un șir de argumente, în special ce țin de instituirea dreptului de iobăgie prin *Ulojenia* din 1649, dezvoltarea sistemului de iobăgie în larg și în profunzime pe timpul domniei lui Petru cel Mare și în anii ulteriori, ce de fapt, scot perioada de apogeu a sistemului iobăgist din limitele treptei de ascendență a sistemului feudal. Participanții la discuție au indicat corect, deși prin formula politizată, că tezele expuse de M.V. Necikina cu privire la necorespunderea dintre forțele de producție și relațiile de producție, nu pot fi referite la secolul al XVIII-lea, și cu atât mai mult la secolul al XVII-lea, dar numai la prima jumătate a secolului al XIX-lea [10, p. 13].

Autorii constată că perioada de trecere de la medieval la modern poate fi datată nu mai devreme de anii '60 ai secolului al XVIII-lea. Anume în această perioadă se observă procesul de descompunere a sistemului vechi feudal-iobăgist și statornicirea celui nou modern capitalist, nu în formă embrionară, ca în secolul al XVII-lea – prima jumătate a secolului al XVIII-lea, dar în

formă de proces stabil, deși frânat de sistemul vechi în dispariție [10, p. 35-36].

În tendința de a depista procesul de geneză a relațiilor capitaliste destul de timpuriu, similar țărilor din Europa Apuseană, unii autori au ajuns chiar la absurdități. Cel mai evident aceste tendințe pot fi observate în lucrarea istoricului D.P. Makovski, care scria că rolul Rusiei în comerțul mondial, în special cu răsăritul, era mult mai însemnat ca cel al Angliei, că Moscova în secolul al XVI-lea s-a transformat într-un mare centru comercial din lume și că este puțin probabil ca circuitul comercial al iarmaroacelor careva din țări să le depășească pe cele ruse [8, p. 45, 77]. Dar părerea istoricului D.P. Makovski a fost respinsă de majoritatea istoricilor.

În discuțiile purtate în diferite cercuri științifice la începutul anilor '50-'70 ai secolului trecut în știința istorică sovietică a fost pusă și problema timpului și formelor acumulării inițiale sau primitive a capitalului. *O parte* din specialiști legau acest proces de așa numita noua perioadă în istoria statului rus, pe care o datau cu secolul al XVII-lea (concept expus de V.I. Lenin). *Alți cercetători* și-au concentrat atenția asupra ritmului lent al acumulării inițiale de capital și a formelor specifice care au existat în Rusia. Aceștia subliniau că creșterea producției de mărfuri și antreprenoriatul în Rusia, stimulat nu doar de condițiile interne dictate de diviziunea socială a muncii, dar și de influența capitalismului vest-european, depășea extinderea pieții forței de muncă (proces frânat de intensificarea sistemului de iobăgie), strict necesară procesului de dezvoltare a relațiilor noi capitaliste.

De la sfârșitul anilor '50 s-a statornicit concepția conform căreia în secolele XVII-XVIII se observă o direcție unică de dezvoltare istorică a țării, determinată de procesul de geneză a relațiilor capitaliste, ce a cuprins nu numai mediul urban, dat și cel rural. Acești cercetători își argumentau punctul de vedere expus prin diferențierea în masă a țăranimii, proces observat nu doar în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, dar și în secolul al XVII-lea. Conform constatărilor acestor cercetători, procesul de diferențiere a atins un așa nivel, încât la un pol treptat ce concentrează stările sociale sărace, care și-au pierdut mijloacele de producție (în fond pământul), iar în celălalt – ***pătura înstărită comercial-întreprinzătoare*** (și tendința de *înnobilare* a acesteia) și ***agricolă*** (în încercare de *burghezare* a acesteia), ce dispunea de mijloace bănești și folosea pe larg munca salariată și ca rezultat avea loc procesul de diferențiere burgheză. Credem că și aici se exagera destul de mult, din simplul considerent că procesul de diferențiere s-a produs nu atât genezei relațiilor

capitaliste, dar grație procesului de exploatare destul de intens și de sărăcire în masă a populației petrecut în această perioadă de timp. Diferențierea burgheză, cum constată mai mulți cercetători, va fi observată ceva mai târziu și va lua proporții mari deja după reforma agrară din 1861.

Problema trecerii Rusiei de la medieval la modern (de la feudalism la capitalism) a devenit obiectul discuției unionale în 1965, la care au participat un număr impunător, cca 300 de istorici din toate centrele științifice din URSS. În cadrul discuției s-au conturat două concepții diametral opuse. La baza *unei concepții* a stat punctul de vedere că secolul al XVII-lea și în mare măsură secolul al XVIII-lea a fost perioada de ascensiune a sistemului feudal, ce și-a găsit expresie în creșterea masivă a proprietății funciare moșierești, extinderea drepturilor și privilegiilor dvorenimii, intensificarea dependenței și exploatării populației, statornicirea absolutismului și dictaturii moșierilor-iobăgiști. Apariția, la începutul secolului al XVII-lea a anumitor elemente incipiente a capitalismului și așa numitelor fenomene noi, ocupau un loc neesențial în sistemul feudal-iobăgist dominant, influențau asupra lui, dar pentru apariția și statornicirea sistemului capitalist, care ar lichida sistemul vechi, la acel moment, nu erau forțe suficiente și stabile.

Părtașii *celeilalte concepții* afirmă că începând, aproximativ cu secolul al XVII-lea în Rusia, au apărut germele relațiilor capitaliste în sfera producției, care au servit ca bază pentru formarea pieței interne unice ruse. Anume acest fenomen – dezvoltarea micii producții de mărfuri și a relațiilor marfă-bani, folosirea muncii salariate (deși în proporții neînsemnate), plecarea țăranilor la munci sezoniere etc., au determinat procesul istoric în Rusia în această perioadă [10, *passim*].

Cele relatate *supra* ne permit să concluzionăm că în prezent nu există un punct de vedere comun cu referire la problema genezei și evoluției relațiilor capitaliste în Rusia. În centrul discuțiilor ultimilor decenii stă întrebarea privind începutul genezei relațiilor capitaliste. Dar și acum nu există unitate de păreri, conturându-se trei puncte de vedere distincte. *O grupă de istorici* – părtași ai datării timpurii – consideră de a referi acest proces către secolul al XVI-lea. Drept argument în favoarea acestei ipoteze servind teza despre creșterea producției de mărfuri în mediul rural, raionarea economică etc. *Alți specialiști* datează începutul genezei relațiilor capitaliste cu începutul secolului al XVII-lea, legând acest proces de schimbările care au avut loc în dezvoltarea social-economică a Rusiei: extinderea relațiilor marfă-bani în legătură cu creșterea pieții interne și ieșirea la piețele externe; continuarea

procesului de diferențiere de avere și socială în mediul urban și cel rural; dezvoltarea antreprenoriatului și celor trei tipuri de manufactură, începutul formării pieții unice/naționale ruse etc. Dar aceste schimbări aveau loc în limitele relațiilor precapitaliste (feudale), din simplul considerent că concomitent are loc creșterea proprietății funciare, extinderea și adâncirea formelor de dependență precapitaliste, confirmarea juridică a dreptului de iobăgie etc. *Al treilea punct de vedere* atribuie procesul de geneză și evoluție a relațiilor capitaliste către sfârșitul (sau a doua jumătate) secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea. Conform părerilor acestor cercetători, în secolul al XVIII-lea, are loc doar continuarea proceselor legate de dezvoltarea relațiilor feudale, iar apariția anumitor indici (dezvoltarea relațiilor marfă-bani, relațiilor de piață, creșterea numărului de manufacturi), după părerea lor, nu servesc ca argument al prezenței relațiilor capitaliste. Mai mult ca atât. Cercetătorul rus A.B. Kamenski, analizând limitele cronologie ale procesului de trecere a Rusiei de la medieval la modern, prin prisma modelului european, constată că acestea pot fi datate cu secolul al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea. Caracteristicile de bază ale capitalismului cum ar fi: libertatea proprietății private, relațiile libere de piață, libertatea personalității și a noilor tehnologii, autorul le observă abia după reformele liberale din anii '60-'70 ai secolului al XIX-lea [7, p. 43-60].

Prin urmare, problema genezei și evoluției relațiilor capitaliste în Rusia este o problemă complicată și destul de controversată. Procesele istorice petrecute în țările din Europa de Vest nici de cum nu pot fi comparate cu cele care s-au petrecut în Rusia, din simplul considerent că ele s-au petrecut în condițiile și sub influența directă a sistemului de iobăgie, pe când „*la apus de Elba*” sistemul capitalist s-a statornicit, când dreptul de șerbie a fost demult lichidat. În plus, trecerea Rusiei de la medieval la modern a fost generată și de diversitatea condițiilor natural-geografice și social-economice a teritoriului imens al statului și a mentalității diverse și slabe a populației, în special a proprietarilor funciari care nu vroiau să schimbe forma veche de gospodărire. Procesul mai era frânat și de diversitatea formelor de gestiune a economiei ruse, prezența teritoriului cu o diversitate largă de relații prefeudale și feudal-patriarhale.

Vorbind despre etapele de dezvoltare a capitalismului în Rusia, este necesar de a evidenția faptul că nivelul înalt al centralizării puterii, ce și-a găsit reflectare în faptul că statul se prezenta ca subiectul principal al dezvoltării social-economice, implicându-se permanent în procesele obiective

de dezvoltare a țării, respectiv, dându-i forme specifice de dezvoltare. Ca rezultat Rusia a împrumutat doar parțial anumite elemente/scheme ale sistemului capitalist/modern din țările Europei Occidentale, evitând, de cele mai multe ori, modelele clasice, aplicarea cărora ar fi fost imposibilă din cauza prezenței sistemului de iobăgie și mentalității retrograde a elitei aristocratice.

Rusiei îi era specifică dezvoltarea asincronică, ce consta în statornicirea capitalismului și concomitent, intensificarea sistemului de iobăgie, proces ce poate fi urmărit pe durata secolului al XVII-lea – prima jumătate a secolului al XVIII-lea, dar poate și mai târziu.

Procesul de geneză și evoluție a relațiilor capitaliste a fost puternic influențat de prezența contradicțiilor sociale, diverse și multiple, care au influențat direct asupra specificului dezvoltării țării, cât și de rolul reacționar al politicii economice și social-politice a dvorenimii ruse, care s-a orientat cu greu la noile relații capitaliste care apăreau în societate, opunându-se procesului de modernizare și europenizare a țării.

Ca rezultat, analiza proceselor examinate *supra*, ne permit să conchidem că procesul de geneză și evoluție capitalismul rus avea nevoie de libertăți civile și democratice, ceea ce era imposibil de a obține în perioada regimului țarist, la acel moment, deja învechit și incapabil de a reacționa adecvat la cerințele realităților economice din acei ani. Avea dreptate Eric F. Wolf care scria în 1983, deși ne referindu-se la Rusia, că „înainte ca relațiile capitaliste să ajungă să domine producția industrială, era necesar un set de schimbări legate între ele pentru a garanta noua ordine. Statul trebuia transformat dintr-o structură tributară într-o structură de sprijin a întreprinderii capitaliste” [2, p. 259].

Între perioada de dispariție a sistemului economic în dispariție – cel feudal-iobăgist (medieval) și statornicirea celui nou (modern/capitalist), există o perioadă de trecere, durata și caracterul căreia depinde, în fiecare țară, de condițiile concret-istorice, pe care convențional o numim *perioada între medieval și modern* sau *perioada premodernă – modernă timpurie, de geneză și evoluție a relațiilor capitaliste*. În perioada de trecere ambele sisteme nu sunt *pure, curate*, specifice formelor mature/clasice: **a.** feudalismul în dispariție – pierde din trăsăturile specifice perioadei medievale clasice, **b.** iar capitalismului în proces de constituire – nu-i sunt specifice formele capitalismului matur.

Sosirea epocii moderne o demonstrează diviziunea socială a muncii,

raionarea economică și producția de mărfuri orientată spre cerințele pieții, bazată pe munca salariată, schimbările în structura socială a societății, apariția manufacturii (elementul de trecere de la mica producție de mărfuri la fabrică), procesul de acumulare inițială a capitalului, începutul formării pieții naționale, schimbările care au loc în cadrul mentalității etc.

Prin urmare, avea dreptate cercetătoarea Ellen Meiksins Wood [3; 1], care afirmă că există două modernități, una capitalistă și una democratică (care o însoțește de la bun început pe cea dintâi), chiar dacă aspirațiile modernității democratice așteaptă în continuare să fie împlinite. Exemplul Rusiei demonstrează acest lucru.

Și cel din urmă moment. Cercetările de ultimă oră din Rusia atestă că la formarea modelului capitalismului rus au influențat formele tardive a relațiilor feudale, care au contribuit nu doar asupra statornicirii relațiilor capitaliste în perioada de până la reforma agrară din 1861, dar au pus bazele instituționale ale sistemului economic a Rusiei contemporane [4, p. 59].

Bibliografie:

1. Racu, Alexandru. *Patru perspective asupra modernității. Pe marginea Originii capitalismului de Ellen Meiksins Wood* [Accesat 12.01.2019]. Disponibil: <http://www.criticatac.ro/patru-perspective-asupra-modernitii-pe-marginea-originii-capitalismului-de-ellen-meiksins-wood/>.
2. Wolf, E. F. *Europa și populațiile fără istorie*, Editura Arc, 2001, p. 259.
3. Wood, E.M. *Originea capitalismului. O perspectivă mai largă*. Traducere și prefață Veronica Lazăr, Cluj-Napoca, Editura: Tact, 2015.
4. Бархатов, В.И., Плетнев, Д.А., Арбачаускас, В.О. *Природа и эволюция российского капитализма*. În: Вестник Челябинского государственного университета, 2017, №2 (398). Экономические науки. Вып. 56, с. 5-18.
5. Дружинин, Н.М. *Генезис капитализма в России*. În: Десятый международный конгресс историков в Риме (доклад советской делегации), М., 1956, passim.
6. Заозерская, Е.И. *К вопросу о сущности и основных этапах «нового периода» в истории России*. În: Вопросы истории, 1951, №12, с. 87-91.
7. Каменский, А.Б. *"Средневековье" и "Новое время": границы понятий в контексте русской истории*. В: Историк во времени. Третьи Зиминские чтения. Доклады и сообщения научной конференции. М., 2000, с. 43-60. [Accesat 20.10.2020]. Disponibil: <http://annales.info/rus/zimin/zimin3.htm#1861>
8. Маковский, Д.П. *Развитие товарно-денежных отношений в сельском хозяйстве Русского государства*, Смоленск, 1963.
9. Нечкина, М.В. *К итогам дискуссии о „восходящей” и „нисходящей” стадиях феодализма*. În: Вопросы истории, М., 1963, № 12, с. 31-51.
10. *Переход от феодализма к капитализму в России. Материалы Всесоюзной дискуссии*. М., 1969.
11. Попов, Г.Г. *Дискуссионные вопросы генезиса капитализма и экономического*

развития Европы в новое время. Историко-экономические исследования. 2008. Т. 9. № 1, с. 147-173.

12. Струмилин, С.Г. *К вопросу о генезисе капитализма в России*, Вопросы истории, 1961, №9, с. 56-61.

13. Яцунский, В.К. *Основные этапы генезиса капитализма в России*. *Îн: Истории СССР, 1958, №9, с. 59-91.*